

ления личности. Исследуется проблема природы сознания через сопоставление онтологической и менталистской парадигм. Философия сознания предстает как область знаний, способной творчески осмыслить новые научные данные, касающиеся материальных носителей явлений сознания.

Ключевые слова: сознание, субъект, свобода, самоопределение личности, философия сознания.

* * *

УДК 316.4(122/129)

Сакун А. В.

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософських і правових дисциплін, Донецький національний університет економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського (Україна, Донецьк),
gileya.org.ua@gmail.com

«РОЗУМ» І «ЗНАННЯ» В ПРОБЛЕМНОМУ ПОЛІ СУЧАСНОСТІ

Досліджується розвиток знання в сучасну епоху – інформації, творчості, інноваційних технологій. Підкреслюється роль критичного мислення і розуму у визначенні основних імперативів сучасності, подоланні її кризових станів. Стверджується теза, що знання виступає когнітивним фундаментом соціального порядку і правил, визначальних для сучасності, яка є складним процесом, новою реальністю. Підкреслюється рефлексивність сучасного соціального життя, яке повинно осмислюватися в категоріях плюральності і синергетичних векторів розвитку.

Ключові слова: сучасність, знання, інформація, синергетика, розвиток, глобалізація, соціальність, наука.

Необхідно враховувати, що практична потреба у вирішенні в першу чергу сучасних проблем вказує на те, що єдність соціально-гуманітарного, тобто соціофілософського пізнання визначається не стільки стандартами пізнання, скільки загальними проблемами, які стоять перед людьми в їх спільному та індивідуальному житті, взаємозв'язком питань глобального характеру і завдань самоздійснення індивідів. Тим самим окреслюється нова філософська інтеграція соціально-гуманітарних наук, а разом з нею переосмислення їх буттєвих основ, їх історії та перспектив, їх зв'язку з практикою соціуму, їх співмірності з природознавством та соціальністю в контексті сучасності.

Зазначимо, що поняття «сучасність» використовується для фіксації актуальної дійсності. В наукових дискурсах «сучасність» оприявлюється через «амбівалентний сенс модерну та ще більше через його концептуальну критику в постмодерному дискурсі» [7, с. 160], – вказує С. Пролеєв. Множина конотацій, які супроводжують термін «сучасність» та похідні від нього, обумовлює його вживання без чітких визначень щодо його застосування. Але коли такі конкретизації вжито, виникає проблема: «той чи інший сенс «сучасності» зумовлює відповідну теоретичну оптику; зрештою, передбачає вибір на користь того чи того діагнозу наявного стану речей і розвитку людства» [7, с. 160].

Певна смислова орієнтація стосовно дійсності, яка стає предметом аналізу, з необхідністю входить до складу передумов самого аналізу, утворюючи його смисловий горизонт. Однак потрібно утримуватися від концептуально визначених вердиктів щодо сучасності, щоб не опинитися в ситуації, коли результат передусє процесу його отримання. Потрібно займатися відносно нейтральною позицією, яка допоможе зосередитись з тими соціальними особливостями, які вона (ситуація) містить. Виходячи з цього, потрібно вказати на зміну смислів як головну умову трансформації сучасності. Зокрема, мова йде про сутнісну критику проекту Модерну

(Просвітництва) і його спростування, що здійснювалося за трьома головними напрямками. Теоретичне обґрунтування першого здійснюють Т. Адорно і М. Горкгаймер, які показували самозаперечення і самодеструкцію, котрі містять у собі Просвітництво [1]. Принцип панування над природою, продовжений та закріплений пануванням людини над собою, призводить до екологічної та соціальної кризи. Якщо екологічна криза пов'язана з нестримним розвитком промисловості (індустріалізму), яка підтримує основи самовідтворення людини як живої істоти, то соціальна оприявлюється «в пануванні тоталітарних режимів з властивим їм використанням соціальних технологій панування і тотальної мобілізації» [7, с. 161].

Стосовно другого, то в ньому робиться наголос на внутрішній кризі легітимності соціальних практик, і в першу чергу – виробництва знання, в умовах науково-технічної революції та обумовленою нею соціальних змін. Ця критика яскраво виявила себе в постмодерному дискурсі, з яким виступив відомий французький філософ Ж.-Ф. Ліотар [6]. З його позиції сучасність містить в собі насправді переписування культурних кодів, внаслідок чого втрачається «довіра до метаоповідей» [6, с. 10], і роль соціальних акторів (суб'єктів) зі спільним для них смисловим баченням самовизначення перестав існувати. А третій напрям критики проекту модерну (Просвітництва) спрямований проти претензій останнього на універсальність. На протипагу йому висувається принцип культурно-цивілізаційного розмаїття людства, соціальне буття та життєдіяльність якого неможливо редукувати до певних єдиних структур. Останнє передбачає врахування контекстуального (локального) досвіду, виявлення в ньому певної моделі, яка може бути застосована всюди; показ того, що вищі досягнення певної культури або групи символічно або фактично постають як досягнення людства; стверджується, що в досвіді з одним контекстом можна побачити щось для розуміння іншого досвіду. В зв'язку з цим П. Бергер писав: «...дисципліна, яка намагається зрозуміти сучасність по суті, повинна бути неминуче корпоративністю... потрібно дивитися на Японію, щоб зрозуміти Захід, на соціалізм, щоб зрозуміти капіталізм, на Індію, щоб зрозуміти Бразилію тощо» [11, с. 17]. Хоча на базі постсучасного дискурсу досягнути універсальності надзвичайно важко.

Вказані критичні дискурси, орієнтовані на проблемно-смислове «поле» буття людей в контексті «проекту Модерну», вказують на обмеженість попередніх установок соціально-гуманітарного знання і його інтеграції за принципом «взаємовиключаючої взаємозалежності». Все більш очевидно стає залежність цих установок від практики відтворення суспільства як «великої структури», в межах і на фоні якої реалізується життя соціальних індивідів. Очевидною постає і непродуктивність соціально-методологічних концепцій, які фактично ототожнюють «соціальність» зі «структурністю», що призводить до ігнорування власне сучасності. Тому в трактуванні соціальних систем сучасності на перший план виходить проблема їх становлення та зміни – і в аспекті формування якості життя окремого суспільства, і в аспекті системного оформлення зв'язків людської спільноти. Адже все більш актуальною усвідомлюється необхідність показати залежність сучасності від самореалізації індивідів, що в свою чергу обумовлено розвитком

ком науки і технологічного прогресу. В силу чого розуміння взаємопов'язаного індивідуального життя людей постає «ядром» розуміння мінливої сучасності.

Важливим принципом даного підходу є врахування практичних стимулів, які обумовлюють вихід за межі стереотипів, що протиставляють спільне та індивідуальне, соціальне й особистісне, економіку і психологію, структури та людей. З цієї точки зору аналіз кризового стану сучасності, зокрема «проєкту Модерну» (Просвітництва), виявляє два етапи: а) етап становлення, коли формувалась структура, яка об'єднувала методологічний дуалізм з інтеграцією по типу «взаємовиключаючого взаємодоповнювання»; б) етап, коли ця структура розпадається, втрачаючи зв'язки з повсякденною практикою, руйнуючи свої власні уявлення про соціальність як зміст сучасності в її порядках і функціях. Отже, можна і потрібно говорити про завершення певного етапу еволюції соціогуманітарного знання, пов'язаного з домінуванням особливого типу структурної та екстенсивної соціальності. Її перевага в побутово-практичному житті, у формах великих структур (сфер, галузей, технологій) суспільства, в теоретико-методологічному пізнанні з його великими теоріями («нарративами»), редуціями, функціями, детермінаціями тощо, які обумовили новий етап сучасності [5, с. 8].

Хоча попередні етапи (проєкту Модерну) не завершений, а тип соціальності, ним виражений, продовжує діяти, зберігаючи «енергію» великих структур і нарративів, але поряд і разом діють інші схеми, які включаються, «вростають» в соціально-культурну практику, змінюючи стиль мислення. Вказана тенденція представлена в ряді концепцій: «людські відносини» (Е. Мейо); «соціальної дії», «комунікативної дії» (Ю. Габермас); «структурації» (Е. Гідденс); «конструювання соціальної реальності» (П. Бергер, Т. Лукман); «соціального світу» (А. Шутц); «світ-системи» (І. Валлерстайн). До них долучаються різні схеми діалогічних і полілогічних взаємодій, уявлення про якість соціального життя і діяльності, що закладаються в проєкти і моделі сучасної економіки та політики, які переводять в особистісний і міжіндивідуальний план розуміння обумовленості сучасності пізнанням і наукою.

Всі вказані концепції, школи, напрямки схожі в одному: вони не добудовують і не перебудовують попередні традиційні і класичні концепції, а зміщують їх на «периферію», поскільки осмислюють поняття «сучасності» в іншому вимірі. Погоджуючись із доцільністю багатьох критичних інвектив, спрямованих проти раціональних конструктів епохи Просвітництва (класичної раціональності) і частково епохи неокласики, разом з тим зауважимо, що суспільство сьогодення не постає у вигляді певної цілісності, не є прикладом соціальної єдності і економічної доцільності. Воно в більшій мірі являє собою багатопланову соціальну проблему, ніж містить у собі продуктивну альтернативу модерним концептуалізаціям соціальності як «онтологічної основи сучасності» [7, с. 161]. Однак, незважаючи на відсутність загально визначених вагомих соціальних моделей існування глобального світу, потрібно визначити загальну тенденцію в осмисленні головної тенденції, що характеризує сучасність як «суспільство знань», і в найбільшій мірі – «делегітимацію об'єктивного знання як основного культурного здобутку, головне – його ролі як

всезагального засобу самозасвідчення дійсності в її до- стемненості» [7, с. 162], – підкреслює С. Пролеєв.

Актуальність такого розуміння сучасності пояснюється тим, що Новий час (епоха Модерну) починається з філософії Ф. Бекона, який переконує в силі знання, орієнтованого на природу, досвідну науку. Але сьогодні виникає дещо інакше розуміння знання, зокрема «як свого роду інтелектуальний запас (і запас інших цінних якостей індивіда), як потенціал для діяльності, інформація, вміння, здібності та інші цінні якості індивіда» [13, с. 203]. Тут зазначається домінуюча для сучасності характеристика знання в його обов'язковому співвідношенні з інформацією.

Чіткі дефініторні та функціональні відмінності між взаємопов'язаними поняттями «інформація» та «знання» виникли в авторів вже в другій половині минулого століття, коли почала формуватись й осмислюватись концепція «інформаційного суспільства», або суспільства, заснованого на знаннях. Зокрема Ж.-Ф. Ліотар писав: «У формі інформаційного товару, необхідного для посилення виробничої могутності, знання вже є і буде найважливішою, а може бути, самою значною ставкою в світовій боротьбі за владу» [6, с. 20]. В даному контексті «знання» та «інформаційний товар» ототожнюються, хоча впродовж всієї історії філософії і науки вони не були товаром. Їх «товарне існування» є продуктом більш пізнього часу.

Пошук і експлікація понять «знання» та «інформація» в сучасному дискурсі показує, що кожне коротке повідомлення можна назвати «інформаційним атомом», який не підлягає фрагментації. В силу чого він не містить когнітивно-епістемної форми, а також втрачає свій смисл і значення кожний з «інформаційних атомів», взятий сам по собі поза зв'язком з іншими, не дає підстав для тих чи інших дій, операцій або прийняття рішень. «Інформаційні атоми» як елементарні одиниці інформації визначають, з точки зору Н. Вінера, «зміст, одержаний із зовнішнього світу в процесі нашого пристосування до нього» [8, с. 84]. Для того, щоб те чи інше повідомлення можна було розглядати як форму знання або знання у власному смислі слова необхідно, щоб на основі цього повідомлення можна було здійснювати цілком певні дії або діяльність. Під останньою розуміється сукупність системно-взаємопов'язаних одиничних дій (операцій). Виконані в певній послідовності, вони й утворюють розумну (раціональну) діяльність. З цієї точки зору можливість здійснювати доцільну розумну діяльність на основі даного повідомлення постає вирішальним критерієм, який дозволяє віднести те чи інше повідомлення до класу знань. Навпаки, «окремо взяті «інформаційні атоми» не стимулюють ніякої діяльності, ніякі цілеорієнтовані рішення» [8, с. 84-85].

Із сказаного можна зробити висновок, що змістовні відмінності між знаннями, формами знань та інформаційними атомами носять функціональний характер. Цей критерій відмінності інформації та знань досить умовний і відносний. З позиції іншого підходу можна вважати, що навіть елементарні одиниці інформації дають певне знання. Але когнітивно-епістемний зміст даної одиниці дуже обмежений. Важлива особливість знань полягає в тому, що на їх основі можна сформулювати системно організовану послідовність правил, які лежать

в основі певної практики, певної регулятивної системи, яка визначає контури сучасності, її порядок і правила. Когнітивним фундаментом соціального порядку і правил виступає знання. При цьому важливо підкреслити, що на основі тих чи інших знань можуть виникати як адекватні, так і неадекватні правила. Поняття «інформація» і «знання» є визначальними для сучасності, розвиток якої обумовлений науко-технічним прогресом та інноваційними технологіями.

Враховано, що інформація і знання, розвиток яких характеризує сучасне суспільство, мають як спільні риси, так й істотні відмінності. Форми знань можуть виступати як певні матриці чи абстрактні набудови, а в строго формалізованому вигляді – як наукові теорії. Система знань може розглядатися як прагматична матриця, яка дозволяє сформулювати адекватні правила і способи діяльності, відповідні вимогам і потребам сучасності. Так, виходячи з того, що сьогодні «присутність людини прослідковується у всіх дисциплінах, природничих і соціогуманітарних» [2, с. 50], вибудовуються «темпоральні школи проєкції розвитку світу на людську тілесність» [2, с. 50-51]. Процесуальні або темпорально-діяльнісні онтології людини обумовлені тим, що людина – істота соціальна, але одна її основа – природна, а друга – культурна, комунікативно-творча, сформована вже в новій соціокультурній реальності.

Дана ситуація сприяє включення в розуміння дискурсу «сучасності» синергетичного підходу. Синергетика особливо яскраво маніфестується на межах переходу між «тілами», коли із живого народжується соціальне, або з дії виникає практика, а з неї – культурна традиція. Ці переходи є дисипативними структурами в потоках речовини, енергії, інформації, тобто описуються феноменами самоорганізації буття. В сучасних «мультитемпоральних масштабах» діяльнісно-процесуальна онтологія може допомогти гармонізації діалогу, комунікації складносумісних культур та індивідів. Окрім того, «тіло культури темпоральних онтологій постає аналогом тіла психоментального в онтології станів і через нього людина усвідомлює своє буття, розвивається як особистість» [2, с. 51].

Характеристика «сучасності» в контексті ролі і значення фактору «знання» породжує проблему співвідношення «ризик» і «знання» в людській діяльності. Розглядаючи знання як передумову соціальної дії, необхідно усвідомлювати, що і ризик є її невід'ємною характеристикою. Знання і ризик – це взаємопов'язані аспекти процесу прийняття рішень в рамках соціуму. Специфіка пов'язаних з ризиком рішень полягає в необхідності робити вибір з числа наявних можливостей при невизначеності наслідків, тобто в умовах неповного знання. Однак знання в принципі не може бути повним; в прагматичному плані воно може розглядатися як повне стосовно до конкретних обставин, в яких приймається те чи інше рішення. Прийняття рішень, їх реалізація, розгортання наслідків в просторі і в часі зачіпає велику кількість соціальних акторів. Іншими словами, ризик сьогодні потрібно розглядати як специфічну форму соціальної комунікації, пов'язану з прагненням «розрахувати» поступ сучасності в невідоме майбутнє [4, с. 54].

З цієї точки зору сучасність постає в новому вимірі. Як підкреслює Н. Луман, ризик характеризується множиною «стадій здійснення контингентності», тобто не-

рівномірним просторово-часовим розподілом випадкових факторів, що впливають на процес «прийняття рішень, переваг і недоліків тієї чи іншої дії, ймовірності або неймовірності реальності збитків в результаті прийнятого рішення» [12, с. 49]. Тим самим виникають основи для інтерпретації ризику як соціального конструкту, значення якого вар'юється і тісно пов'язується зі специфічними соціальними контекстами і цілями. Така інтерпретація ризику підкреслює його комунікативну природу. Переплетення природного і соціального, об'єктивного і суб'єктивного, минулого, теперішнього і майбутнього у взаємодіях з ризиком комунікативних процесах відрізняються все зростаючою складністю. В рамках комунікативних ризиків мають місце синергетичні нелінійні взаємодії, а локальні події в умовах глобалізації та прискореного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій все частіше викликають глобальну комунікацію ризиків. Нарешті, сприйняття ризику соціальними акторами як найважливіший елемент комунікації забезпечує інверсію одних ризиків в інші, а також є важливою передумовою розширеного відтворення ризиків [4, с. 54]. Все це характеризує сучасність як складний стан, як процес, як нову реальність.

Передумови виникнення нової реальності взаємопов'язані із ростом наукового знання і розширенням можливостей науково-технічної і технологічної діяльності як найважливішого фактору у визначенні параметрів сучасності. Наука і знання, по суті, визначили напрямки розвитку людства і разом з тим виступили одним із найважливіших факторів, що сприяють наростанню невизначеності майбутнього. В умовах соціальних трансформацій, які можуть бути інтерпретовані одночасно і як становлення «суспільства знань», наука одержує ряд нових якостей і функцій. Зокрема, представники Штарнбергської групи, німецькі соціологи Г. Беме, П. Вайнгарт, В. Крон розробили концепцію «фіналізації науки». Її суть полягає в тому, що цілі наукового дослідження у все зростаючій мірі визначаються не внутрішньо науковими, а заданими ззовні соціальними та політичними цілепокладаннями, що обумовлює виникнення «гібридних спільнот». Вони є «організаційними структурами, в яких вчені, політики, адміністратори і представники промисловості та інших груп інтересів безпосередньо пов'язуються, щоб визначити проблему, дослідницьку стратегію і знайти рішення. Це включає в себе процес переведення політичних цілей і технічні цілі та дослідницьку стратегію, які поєднують різні дискурсивні універсуми» [4, с. 54-55]. Таким чином, поява нових інституціональних структур свідчить про дифузії науки, політики суспільства як характеристики участі.

Важливою характеристикою якісних перетворень сучасності є зміна відносин між наукою і суспільством. Результат цих якісних змін можна назвати «постнормальною» наукою, маючи на увазі принципові відмінності «нормальної» науки Т. Куна від описаних ним періодів наукових революцій. Окрім того, про завершення періоду «нормальності» можна говорити і в смислі вичерпаності традиційних, «одноканальних» відносин між експертами і політиками, коли невід'ємною частиною виробництва наукового знання стає облік його соціально-політичних аспектів. В цих умовах поступово сти-

раються раніше стабільні демаркаційні лінії між наукою, суспільством і політикою, спостерігається переструктурування взаємовідносин між ними, що має важливі наслідки. Виробництво наукового знання розуміється вже не стільки як пошук основоположних законів природи, скільки як процес, обумовлений контекстом застосування знання, уявленнями про соціальні потреби і потенційних споживачах. Як зазначає В. Стюпін, «при цьому експлікується зв'язок наукових цілей з позанауковими, соціальними цілями і цінностями» [9]. Виробництво наукового знання стає рефлексивним процесом, необхідним елементом якого є облік його соціальних імплікацій.

Рефлексивність сучасного соціального життя полягає в тому факті, що соціальні практики постійно досліджуються і реформуються в контексті поступаючої інформації про ці ж практики, змінюючись в результаті цього в самих своїх основах. Знання того, як «продовжити» розвиток, постає істотною частиною укладених угод, які використовуються і відтворюються людською діяльністю. У всіх культурах соціальні практики щоденно змінюються в результаті постійно живлячих їх відкриттів. Але «тільки в епоху сучасності перегляд угод стає достатньо радикальним для того, щоб охопити (в принципі) всі аспекти людського життя, включаючи технологічне втручання в стан матеріального світу» [3, с. 158], – вказує Е. Гідденс.

Всі зазначені особливості сучасності виокремлюють в якості її основної характеристики знання, на основі якого концептуалізується ідея «суспільства знань». Але сама наука, виступаючи джерелом раціоналізації прийняття соціально значимих рішень, одночасно дозволяє усвідомити масштаби невизначеності і, таким чином, експертного знання. Цінність експертного знання починає девальвуватися. Будь-які науково обґрунтовані політичні рішення можуть бути заперечені за допомогою знову ж таки наукового аналізу. Отже, «суспільство знань» має серйозний потенціал дестабілізації. Однак про вичерпаність потенціалу ідеї «суспільства знань» не можна говорити до того часу, поки знання та інформація не перестануть бути найважливішими факторами сучасних соціальних змін та економічного розвитку.

Світ знань – це не світ соціальної статистики і безпечності. З точки зору, Н. Штера, «сучасні суспільства є утворення, які відрізняються насамперед тим, що «самі виробляють» свої структури, самі визначають своє майбутнє – отже, володіють здатністю до самозруйнування» [10, с. 33]. Ці суспільства «не тому нестійкі, що вони – «ліберальні демократії», а тому, що вони «суспільства, засновані на знаннях» [9, с. 712]. Таким чином, сучасність визначається знаннями, які обумовлюють проблемність соціальних трансформацій. Разом з тим це не «знімає» проблеми самого знання і заснованого на ньому пізнання, поза яким не може здійснюватися ні наука, ні розвиток суспільства та людини.

Проблема «сучасності», таким чином, може і повинна осмислюватися не лише в категоріях плюральності, але, що не менш важливо, сама розвивається по законам синергетичної нерівноважної системи, демонструючи множинність еволюційних векторів розвитку. Людина, пізнаючи світ, завжди по-новому усвідомлює своє місце в ньому і значення своєї діяльності для себе і всього людства. Ці процеси є варіабельними і стихійними, во-

ни включають різноспрямовані, суперечливі та взаємовиключні тенденції. Логіка їх розвитку не підкоряється принципам класичного детермінізму, методам діалектики, тому вимагає більш складного, когнітивного підходу, вимагає нової культури мислення. Дана ситуація обумовлена фактором глобалізації як найбільш важливого мегатренду сучасності.

Список використаних джерел

1. Адорно Т. Діалектика Просвещения / Т. Адорно, М. Хоркхаймер. – М.; СПб.: Ювента, 1997. – 311 с.
2. Буданов В. Г. Постнеклассические практики и квантосинергетическая антропология / В. Г. Буданов // Постнеклассические практики: опыт концептуализации. – СПб.: Издательский дом «Мир», 2012. – С. 37-63.
3. Гидденс Э. Последствия современности / Э. Гидденс; [Пер. с англ. Г. К. Ольховикова; Д. А. Кибальчича; вступ. статья Т. А. Дмитрова]. – М.: «Праксис», 2011. – 352 с.
4. Ефременко Д. В. Концепция общества знания как теория социальных трансформаций: достижение и проблемы / Д. В. Ефременко // Вопросы философии. – 2010. – № 1. – С. 49-61.
5. Кемеров В. Е. Концепция радикальной социальности / В. Е. Кемеров // Вопросы философии. – 1999. – № 7. – С. 3-13.
6. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар. – М.: Институт экспериментальной социологии. – СПб.: Алетейя, 1998. – 160 с.
7. Пролеев С. В. Освітній проект Модерну та сучасний університет / С. В. Пролеев, В. В. Шамрай // Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів. – К.: Педагогічна думка, 2011. – С. 154-178.
8. Ракитов А. И. Регулятивный мир: знание и общество, основанное на знаниях / А. И. Ракитов // Вопросы философии. – 2005. – № 5. – С. 88-93.
9. Степин В. С. Теоретическое знание / В. С. Степин. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 744 с.
10. Штер Н. Мир из знания / Н. Штер // Социологический журнал. – 2002. – № 2. – С. 30-35.
11. Berger P. Sociology: a Disinvitation? / P. Berger // Society. – 1992. – Vol.30.1. – P.14-52.
12. Luhman N. Soziologie des Risikos. – B.N.Y. – de Gruyter, 1991. – 148 p.
13. Nyiri L. Knowledge-based society and its impact on Labour-market values // Society and economy. – Budapest, 2002. – Vol.24. – № 2. – P.201-210.

References

1. Adorno T. Dialektika Prosveshhenija / T. Adorno, M. Horkhajmer. – M.; SPb.: Juventa, 1997. – 311 s.
2. Budanov V.G. Postneklassicheskie praktiki i kvantovosinergeticheskaja antropologija / V.G. Budanov // Postneklassicheskie praktiki: opyt konceptualizacii. – SPb.: Izdatel'skij dom «Mir», 2012. – S.37-63.
3. Giddens Je. Posledstvija sovremennosti / Je. Giddens; [Per. s angl. G.K. Ol'hovikova; D.A. Kibal'chicha; vstup. stat'ja T.A. Dmitrova]. – M.: «Praksis», 2011. – 352 s.
4. Efremento D.V. Konceptcija obshhestva znanija kak teorija social'nyh transformacij: dostizhenie i problemy / D.V. Efremento // Voprosy filosofii. – 2010. – № 1. – S.49-61.
5. Kemerov V.E. Konceptcija radikal'noj social'nosti / V.E. Kemerov // Voprosy filosofii. – 1999. – № 7. – S.3-13.
6. Liotar Zh.-F. Sostojanie postmoderna / Zh.-F. Liotar. – M.: Institut jeksperimental'noj sociologii. – SPb.: Aletejja, 1998. – 160 s.
7. Prolejev S.V. Osvitnij proekt Modernu ta suchasnyj universytet / S.V. Prolejev, V.V. Shamraj // Filisofija i metodologija rozvytku vyshhoj osvity Ukrainy v konteksti jevointegracijnyh procesiv. – K.: Pedagogichna dumka, 2011. – S.154-178.
8. Rakitov A.I. Reguljativnyj mir: znanie i obshhestvo, osnovannoe na znanijah / A.I. Rakitov // Voprosy filosofii. – 2005. – № 5. – S.88-93.
9. Stepin V.S. Teoreticheskoe znanie / V.S. Stepin. – M.: Progress-Tradicija, 2000. – 744 s.
10. Shter N. Mir iz znanija / N.Shter // Sociologicheskij zhurnal. – 2002. – № 2. – S.30-35.
11. Berger P. Sociology: a Disinvitation? / P. Berger // Society. – 1992. – Vol.30.1. – P.14-52.
12. Luhman N. Soziologie des Risikos. – B.N.Y. – de Gruyter,

1991. – 148 р.

13. Nyiri L. Knowledge-based society and its impact on Labour-market values // Society and economy. – Budapest, 2002. – Vol.24. – № 2. – P.201-210.

Sakun A.V., Ph.D., assistant professor of philosophical and legal disciplines, Donetsk National University of Economics and Trade Tugan-Baranovsky (Ukraine, Donetsk), gileya.org.ua@gmail.com

«Reason» and «knowledge» in the problem field of modernity

The paper investigates the development of knowledge in the modern era – the information, creativity and innovation. The role of critical thinking and reason in determining the basic imperatives of modernity, overcoming its crisis conditions is emphasized. It is affirmed the thesis that knowledge serves cognitive foundation of social order and rules for determining modernity, which is a complex process, a new reality. It is emphasized the reflexivity of social life, which must be comprehended in terms of plurality and synergistic vectors.

Keywords: modernity, knowledge, information, synergetic, development, globalization, sociality, science.

Сакун А. В., кандидат философских наук, доцент кафедры философских и правовых дисциплин, Донецкий национальный университет экономики и торговли им. Михаила Туган-Барановского (Украина, Донецк), gileya.org.ua@gmail.com

«Разум» и «знание» в проблемном поле современности

Исследуется развитие знания в современную эпоху – информации, творчества, инновационных технологий. Подчеркивается роль критического мышления и разума в определении основных императивов современности, преодоления ее кризисных состояний. Утверждается тезис, что знание выступает когнитивным фундаментом социального порядка и правил, определяющих для современности, которая является сложным процессом, новой реальностью. Подчеркивается рефлексивность социальной жизни, которая должна осмысливаться в категориях множественности и синергетических векторов.

Ключевые слова: современность, знания, информация, синергетика, развитие, глобализация, социальность, наука.

* * *

УДК 130.2:316.347(477):7.046

Тополь О. В.

доктор філософських наук, завідувач та професор кафедри соціальної роботи, Чернігівський державний інститут економіки і управління (Україна, Чернігів), topololga@ukr.net

АРХЕТИПИ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ В МІФОЕПІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Досліджуються архетипи української ментальності шляхом аналізу народної міфологічної спадщини. Розглянуті архетипи, які дають розуміння начал, структури та умов існування світу та архетипи, що виражають модуси існування людини у світі як певні екзистенціали, тобто форми усвідомленого буття, соціальні та вітальні конструкції ідеального та матеріального. Подано розуміння людини в українській казково-міфологічній традиції.

Ключові слова: архетип, міфологія, буття, архетипи світоустрою.

В умовах інформатизації українського суспільства на людину обрушується великий потік суперечливої інформації, яку індивідуальна психіка часто не в змозі осягнути. У пошуках швидкої, фрагментарної інформації в спрощених, узагальнених схемах людина спирається на концентроване повсякденне знання вироблене масовою психікою. За таких умов індивідуум легко може стати жертвою маніпулятивних впливів, що здійснюються через масову свідомість (fr. conscience collective, É.Durkheim). Засобами маніпулювання стають специфічні матеріальні й духовні умови життя, обмежені можливості культурного розвитку, неповна й неадекватна соціальна інформація та ін. За допомогою інформаційних стратегій, на відміну від фізичного примусу та насильства, нові ідеї навіюються не менш агресивно, формуючи зовні однорідну світоглядну орієнтацію значної маси людей, змінюючи систему поглядів на світ

кожної окремої людини, які є визначальними у її ставленні до світу, інших людей, самої себе.

Індивідуальний світогляд як форма самосвідомості людини формується під впливом суспільної свідомості та змінюється протягом її життя. Суспільний світогляд трансформується повільніше, відповідає рівню розвитку спільноти, людства, зберігає в собі своєрідний соціокультурний код, досвід минулих поколінь.

На часі глибинна рефлексія власного «родового досвіду» та власної внутрішньої природи; визначення чужинських впливів інших культур, які руйнують національну свідомість та підривають індивідуальне психічне здоров'я; переоцінка архетипічних засад організації соціального життя.

Термін архетип був введений К. Юнгом для позначення «проформ колективного несвідомого» [11]. Проформи автономні: незалежно від волі людини вони можуть з'являтися в її свідомості; вони не залежать від свідомості, проте впливають на неї. Колективне, за К. Юнгом – це психічні змісти, які властиві одночасно багатьом індивідам, відтак суспільству, народу або людству. Колективне (трансперсональне) несвідоме К. Юнг вважає найбільш сильною і впливовою психічною системою, що в патологічних випадках перебиває «его» та особисте несвідоме. «Підсвідоме не лише сховище минулого, але й вміщище майбутніх психологічних явищ та ідей», – зазначає автор [12, с. 33].

Архетипи «колективного несвідомого» є своєрідними когнітивними зразками, які «запускають» інстинктивну поведінку. К. Юнг називає архетипи «архаїчними останками» або «первісними образами», які є не закінченими міфологічними формами, а лише тенденцією до утворення уявлень або мотивів. Самі форми можуть відрізнятися деталями, проте вони не втрачтимуть базової схеми. Таким чином, архетип – інстинктивний вектор (як імпульс у птахів звивати гнізда). Подібно до того як особисті комплекси є характеристикою особливостей однієї людини, архетипи, створюючи міфи, релігії та філософії здійснюють вплив на цілі народи, історичні епохи, характеризуючи їх.

Філософське осмислення архетипів української ментальності здійснює С. Кримський. Кожній цивілізації (етносу) притаманний внутрішній тип архетипів, що визначають її світогляд. «Етнічне різноманіття та плюралістичність є невід'ємними від тих аспектів суспільного життя (чи локальних цивілізацій), які стосуються особистісних моделей освоєння світу», – зазначає автор [4, с. 66].

В. Шевченко відмічає, що архетипи є вічними, засадничими, неподільними, всепороджуючими і всепоглинаючими «соціокультурними початками, розуміння яких забезпечувало орієнтацію окремих людей та спільнот у власному світі і, при потребі, у світах і життєтворчості інших народів» [10, с. 38].

О. Донченко зазначає, що архетип – першоджерело, першооснова культури, менталітету, в цілому становлення і розвитку культурних та соціальних моделей, що оформлюють людське буття» [3, с. 27].

Міфологія є способом мислення народу певної культури, вона характеризується апіорністю, виступає як індивідуальне, так і колективне підсвідоме. Міф (грец. *mythos* – слово, казка, переказ) – витвір давніх вірувань, які були для людини її філософською системою і давали